

ARAP AYAKLANMALARI'NIN 10. YILINDA ORTADOĞU EKONOMİLERİ

DR. RECEP YORULMAZ

Ekonomi Çalışmaları Direktörü

“

Ortadoğu ülkelerine nazaran yönetim sisteminin daha etkin olması sebebiyle kurumsal ve demokratik araçları kullanarak bu süreci görece daha az hasarla atlatan Tunus ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkelerinde de hâlâ politik ve ekonomik istikrarın tam anlamıyla sağlanamadığı söylenebilecektir.

”

Arap Ayaklanmaları süreci ile Ortadoğu ülkeleri büyük değişimler yaşadığı bir döneme girdi. 1980'lerin sonu ile başlayan globalleşme ve teknolojik kalkınma gibi ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmelerin, otokratik ve baskıcı rejimler ile yönetilen Ortadoğu ülkelerinde etkisi Arap Ayaklanmaları süreci ile ortaya çıkmış oldu. Dünyanın geri kalanının aksine bu değişim süreci bölge ülkelerini kaosu ve krizlerin kaynağı hâline getirdi. Sürecin bu yıkıcı etkisinin en büyük harici sebebi, hiç kuşkusuz, böl-

genin küresel güçler nezdinde taşıdığı stratejik önemdir. Bunun yanında bölgeyi kaosa sürükleyen en önemli dâhili neden ise devlet ile toplum arasında kurulamayan sistematik bağ ve süregelen otorite boşluğuna dayalı zayıflayan merkezî yapıdır.

Bölgedeki rejimler bu dönemde tabandan gelen değişim taleplerini, dünyadaki değişim trendlerini takip edemedikleri ve şeffaf yönetimsel yapıya sahip olmadıkları için yönetememiştir. Kriz yönetiminde yaşadıkları başarısızlıkları, Suriye örneğinde olduğu gibi kendi

toplumuna aşırı güç kullanımı gibi büyük hatalar ile birer iç savaşa dönüştürmüş oldular. Öte yandan Libya'da başarıya ulaştığı düşünülen bu süreç, devlet yönetim sistemindeki boşluklar ve devlet geleceğinin oluşmadığı yapısı sebebiyle bu ülkeyi de iç savaşa sürükleyen bir noktaya getirmiştir.

Lübnan ve Irak gibi ülkelerde kendini ekonomi ağırlıklı olarak gösteren kriz, aynı süreç içerisinde yaşanan petrol fiyat şokları ve iç politik istikrarsızlıklar sebebiyle bu ülkelerde de kaos ortamının hâkim olduğu bir atmosfer yaratmıştır. Ortadoğu ülkelerine nazaran yönetim sisteminin daha etkin olması sebebiyle kurumsal ve de-

mokratik araçları kullanarak bu süreci görece daha az hasarla atlatan Tunus ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkelerinde de hâlâ politik ve ekonomik istikrarın tam anlamıyla sağlanamadığı söylenebilir.

Arap Ayaklanmaları sürecinin bölgeye istikrarsızlık ve krizler doğurmasının temel nedeninin rejimlerin kriz yönetimindeki başarısızlık ve şeffaflık gibi eksikliklerinin yanında insani kalkınma konusunda asgari koşulları sağlamamaları olduğu söylenebilecektir. Öte yandan, bölgesel iş birliği ağlarının gelişmemiş olması bölgede dalga dalga yayılan krizlerin çözümünde rejimlerin yalnız kalmasına yol açmıştır. Körfez krizinde de görüldüğü üzere birbirine komşu bölge ülkelerinde din, kültür ve dil gibi birçok ortak noktaya rağmen yaşanan anlaşmazlıklar bu ülkeleri dış müdahalelere açık hâle getirmektedir.

Öte yandan, Arap Ayaklanmaları sürecinin yıkıcı etkisinin devam ettiği ülkeler dışında bölgede yaşanan istikrarsızlıkların etkisini üzerinden atmaya çalışan ülkelerin, yapısal bir dönüşüm sürecinden geçmekte oldukları görülmektedir. Bu ülkelerde yaşanan piyasa ekonomisine geçiş çabaları, rejim değişiklikleri, toplumdan gelen demokratikleşme talepleri, sivil toplumun etkisini artırması, sosyal medya etkisinin artması, merkezî yönetimlerin istihbarat ve enformasyon tekelinin kırılması ve kadınların iş hayatında ve siyasette seslerini daha fazla duyurmaya başlamaları gibi gelişmeler bu değişim çabalarını temsil etmektedir.

Ancak bölgede bitmeyen istikrarsızlıkların bir sonu olarak ortaya çıkan yeni terör, uyuşturucu ve organize suç örgütlerinin yaygınlaşması ve var olan yolsuzluk olaylarının daha da artması gibi etmenler, bölgede kalıcı bir istikrar ve barış ortamına engel olmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, bölgesel ve küresel anlamda yaşanan güç geçişleri ve bölge ülkelerindeki istihbari operasyonların yoğunlaşması da bölgesel istikrar çabalarının önüne geçmektedir. Öyle ki günümüzde etkisini sürdüren söz konusu istikrarsızlıklar; Irak, Lübnan ve Tunus gibi bölge ülkelerinde toplumsal olayların giderek şiddetini artıran bir oranda devam etmesine neden olmaktadır. Bu ülkelerde yönetim değişikliklerine sebep olan toplumsal olaylar, ekonomik temelli motivasyonları gereği daha büyük sonuçlar doğurmaya gebe görünmektedir.

COVID-19 VE PETROL FİYAT ŞOKLARININ ETKİLERİ

Arap Ayaklanmaları sonrası henüz ekonomik ve siyasi olarak toparlanamamış bölge ekonomileri, 2014 yılında yaşanan petrol fiyat şokları ile bir büyük darbe daha almıştır. Ekonomik yapıları büyük oranda petrol gelirlerine dayalı olan ülkeler bu dönemde verdikleri bütçe açıkları ile ekonomik daralma yaşadıkları bir sürece girmiştir. Öyle ki maliye politikaları uygulamalarında vergi kartını çok fazla kullanma gereği duymayan Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi Körfez ülkeleri bu dönemde harcamalar üzerinden alınan vergi uygulamalarına (KDV) gitmek durumunda kalmıştır. Ben-

zer fiyat şoklarının yaşandığı bir döneme girilen dünya ekonomisinde, 2016'da yaşanan büyük düşüşler gibi etmenler, bölge ülkelerinde var olan sıkıntıları artırmıştır.

“

2019 yılında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ve Rusya'yı da kapsayan şekli ile OPEC+ ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklar ile ortaya çıkan yeni petrol fiyat şoklarının üzerine gelen Covid-19 salgınının etkileri en çok bölge ülkelerini etkilemiştir.

”

Süregelen krizlerin yaralarının sarılmaya başlandığı sonraki yıllarda, ekonomik toparlanma beklentisi içerisinde girilen 2019 yılı tüm dünyayı etkisine alan bir salgın ile sonlanmış; yeni yıl ise dünya ekonomileri için tam anlamıyla bir kâbus yılı olmuştur. 2019 yılında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ve Rusya'yı da kapsayan şekli ile OPEC+ ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklar ile ortaya

çıkan yeni petrol fiyat şoklarının üzerine gelen Covid-19 salgınının etkileri en çok bölge ülkelerini etkilemiştir.

Yönetimleri sosyal hayatı kısıtlama önlemleri almaya iten bu süreçte yatırımlar, turistik seyahatler, ticari faaliyetler, müsabakalar vb. birçok faaliyet acil olmadığı sürece durdurulmuştur. Dünyada ekonomistler, süreci farklı isimlerle adlandırıyor olsalar da bunun tek başına bir finansal kriz olmadığı, daha kompleks ve sonuçları henüz tam olarak kestirilemeyen yeni bir kriz olduğu hususunda hemfikirdirler. Öyle ki hükümetleri sosyal izolasyonu sağlayan politikalar uygulamaya iten bu süreç negatif arz ve talep şoklarının bir arada yaşanmasına neden olmuştur. Salgının, finansal piyasalar yoluyla likidite sıkıntısı ve kur baskısı olarak küresel piyasaları etkilemektedir.

Salgının etkilerinin yanı sıra petrol fiyat şoklarının yıpratıcı etkisi, petrol ihraç eden ülkeleri 2020 yılında Ortadoğu'da en fazla daralma yaşayacak ekonomiler ara-

sına sokmaktadır. Salgının etkileri ve petrol fiyat şokları petrol ihraç eden ülkelerin cari işlemler dengesinde önemli bir düşüşe sebep olacaktır. Ekonomik büyüme bakımından 2019 yılındaki kırılmalıkların bölge ülkelerinde gelecek iki yıl içerisinde giderileceği öngörülmekteyken Covid-19 salgını sonrası bu kırılmalıkların izleyen yıl içerisinde katlanarak artacağı öngörülmektedir. 2020 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde salgının etkilerinin ekonomik daralma olarak en çok hissedileceği ülkeler; Lübnan, İran, Irak ve Cezayir olmuştur. Bu bilgiler ışığında, en büyük daralmayı ekonomik çeşitliliğinde enerji, turizm, seyahat, konaklama ve eğlence sektörleri ağırlıklı ekonomilerin yaşadığı söylenebilecektir.

ARAP-İSRAİL “NORMALLEŞME” SÜRECİ

Bölgenin en güçlü ekonomilerinin dahi büyük ölçüde etkilendiği ekonomik ve finansal krizler ile geçen 2020 yılının bir diğer önemli meselesi hiç şüphesiz İsrail ile bazı

Arap ülkeleri arasındaki “normalleşme” süreci olmuştur. İsrail ile ekonomik, askerî ve istihbari ilişkilerini perde arkasında yürüten BAE için normalleşme malumun ilamı niteliğinde olmuştur. BAE, salgına ve petroldeki düşüşlere bağlı olarak gelirlerindeki kayıpların oluşturduğu olumsuz etkiyi İsraili turistleri ve yatırımcıları ülkeye çekerek hafifletmek istemektedir. BAE Kültür ve Turizm Bakanlığı, anlaşma imzalanmadan önce 9 Eylül’de ülkedeki tüm otellerin Yahudilerin inançlarına göre helal olan koşer ürünlerden oluşan yemek menüleri hazırlamalarını istemiştir.

Bunun yanı sıra İsraili yatırımcılar, BAE’de gelir ve kurumlar vergisinin olmaması ve sadece %5 katma değer vergisinin olması nedeniyle sermayelerini uygun fırsatlar buldukça burada değerlendirmek isteyeceklerdir. Normalleşme süreci planlandığı gibi ilerlerse atılan kolaylaştırıcı adımlarla birlikte salgın sonrası dönemde turizmdeki beklentiler gerçekleşebilecektir. İki ülke arasında artan ticaretin, BAE’nin sermaye gücü İsrail’in ise teknolojik kapasitesi üzerine inşa edildiği görülmektedir. Bu bağlamda iki ülke arasında teknoloji transferi ve finansal yatırımlar konularında anlaşmalar imzalanmaktadır.

TÜRK MALLARINA BOYKOT UYGULAMALARI

Arap Ayaklanmaları sürecinin Türkiye açısından en önemli etkisi, ABD dış politikasındaki değişikliklerin etkisi ile bölgede kendisini rakip gören Suudi Arabistan ve BAE gibi ülkelerin takındıkları

hasmane tavırlar olmuştur. Suriye ve Doğu Akdeniz dolayısıyla Libya’da Türkiye’nin pozisyonundan rahatsızlık duyan Körfez ülkeleri, Katar’a boykot hamleleri ve Türkiye’ye karşı üzeri kapalı ekonomik ve finansal operasyonları ile bölgedeki güç mücadelesinde aktör olduklarını ortaya koymak istemiştir.

Suudi Arabistan ve BAE, Türkiye karşıtı politikalarını ekonomik boykotlar seviyesine taşımışken; Türk İhracatçıları Kuzey Afrika ülkeleri ile olan ticaretlerinde de zorluklarla karşılaşmaya başlamıştır. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuralları gereği resmî olarak ticareti engelleyemeyen bu ülkeler, ticari faaliyetleri yavaşlatarak ve içerideki talebi azaltmaya yönelik girişimlerle bunu gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bölge ülkelerine ihracat yapan iş insanları özellikle Fas’ın gümrüklerde zorluk çıkardığını, Cezayir’de ve Tunus’ta da daha az olmakla birlikte sıkıntılar yaşadıklarını bildirmişlerdir. Kuzey Afrika ülkelerinin bu noktadaki temel argümanı Türkiye ile yapılan ticarette cari açık vermeleridir.

Türkiye ile bu ülkeler arasında ekonomik anlaşmazlıkların çıkmasında Fransa ve BAE’nin Türkiye karşıtı politikalarına ve Suudi Arabistan’ın başlattığı Türk mallarına boykot çağrılarına Kuzey Afrika’dan destek bulma çabaları da etkili olmaktadır. Özellikle Körfez sermayesinin bu ülkeleri desteklemesi karşılığında Türkiye ile olan ikili ticaretlerinde cari açık vermelerini öne sürerek çıkarları doğrultusunda politikalarını değiştirebilirler. Nitekim Fas, Türk ürünlerinin vergi oranlarını artırma

yoluna giderek Türk malının ithalatını engellemeye çalışmaktadır. Ülke yönetimi, Türkiye’den ithal edilen 1200 kalem ürün için gümrük vergilerini %90’a varan oranda artırmıştır.

Geçtiğimiz günlerde Suudi Arabistan ve BAE’nin Türkiye ile normalleşme niyetlerini ortaya koyması, bölgede değişen dengeleri göstermesi açısından önem arz etmektedir. Tüm bu süreçte, içerideki bir takım sosyo-politik sıkıntılara rağmen istikrarını sürdürmeyi başaran ve millî hamleler ile yerli sanayisini güçlendiren Türkiye, hiç şüphesiz bölgenin parlayan yıldızı olmuştur.

Arap Ayaklanmaları sonrası oluşan yeni kamplaşmaların sonucu olarak ortaya çıkan bölgesel ittifaklar ve sürtüşmeler bölgede dengeleri değiştirmeye devam etmektedir. Geçtiğimiz günlerde Suudi Arabistan ve BAE’nin Türkiye ile normalleşme niyetlerini ortaya koyması, bölgede değişen dengeleri göstermesi açısından önem arz etmektedir. Tüm bu süreçte, içerideki bir takım sosyo-politik sıkıntılara rağmen istikrarını sürdürmeyi başaran ve millî hamleler ile yerli sanayisini güçlendiren Türkiye, hiç şüphesiz bölgenin parlayan yıldızı olmuştur. Kararlı duruşu ile bölge haklarını ısrarlı bir şekilde savunması sonucu elde ettiği kazanımlar, Türkiye’nin bölgesel gücünü pekiştirmesini sağlamıştır. ■